

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ПІКТОГРАМ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ПОМІРНОЮ ТА ВАЖКОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

В статті описано результати дослідження особливостей використання системи піктограм в процесі формування соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю.

Ключові слова: піктограми, соціально-побутові навички, діти з помірною та важкою розумовою відсталістю.

В статті описані результати дослідження особливостей використання системи піктограм в процесі формування соціально-бытовых навичок у детей с умеренной и тяжелой умственной отсталостью.

Ключевые слова: пиктограммы, социально-бытовые навыки, дети с умеренной и тяжелой умственной отсталостью.

З самих ранніх етапів розвитку, спілкування передбачає тісну взаємодію дитини та дорослого. Потреба в спілкуванні не є вродженою, вона формується в процесі контакту дитини з оточуючим середовищем. Діти з помірною та важкою розумовою відсталістю досить часто відчують дефіцит спілкування, що негативно впливає на їх подальший розвиток. Через пошкодження центральної нервової системи їм важко оволодіти розмовним мовленням, тому допоміжні засоби комунікації часто виступають більш успішним способом спілкування даної категорії дітей з оточуючими. Під час вивчення допоміжних засобів комунікації діти з помірною та важкою розумовою відсталістю постійно пізнають нові символи, розширюють свій словник, вдосконалюють способи їх використання.

У формуючому експерименті основна увага приділяється перевірці ефективності використання системи піктограм, як засобу невербальної комунікації, при формуванні соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю. Ми передбачали, що використання піктограм у роботі з дітьми з помірним та важким ступенем розумової відсталості, у яких мовлення значно недорозвинуте

або повністю відсутнє, сприятиме більш успішному формуванню соціально-побутових навичок, кращому засвоєнню правил поведінки і перетворенню навичок у стійкі звички.

У нашому дослідженні приймали участь 32 дитини з помірною та важкою розумовою відсталістю, у яких значно недорозвинуте або повністю відсутнє мовлення, в наслідок чого вони часто не можуть зрозуміти вказівок дорослого, висловити свої потреби, бажання, і у яких, за результатами констатуючого експерименту, спостерігається низький рівень сформованості соціально-побутових навичок.

Для проведення дослідження особливостей використання системи піктограм при формуванні соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю ми розробили схему формуючого експерименту: розробка системи піктограм для дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю; формування соціально-побутових навичок шляхом використання системи піктограм; повторне проведення спостереження та анкетування, порівняння показників рівня сформованості соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю до і після формуючого експерименту.

Завданням першого етапу нашого дослідження була розробка системи піктограм для роботи з дітьми з помірною та важкою розумовою відсталістю; при цьому ми враховували: наявний рівень соціально-побутових знань, вмінь та навичок; вміння та навички, які необхідно сформуванню, передбачаючи зону найближчого розвитку; рівень розвитку мовленнєвої сфери. Розроблена нами система включає 150 піктограм за наступними розділами: взаєморозуміння, стан здоров'я, частини тіла, особиста гігієна, їжа, посуд, овочі, фрукти, одяг, меблі, заняття і відпочинок, погода, почуття, дії, якості, предмети, транспорт.

Другий етап передбачав дослідження процесу використання піктограм в процесі формування соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю, який умовно можна поділити на 3 етапи:

1. Підготовчий – передбачав діагностику актуальних навичок, можливостей, потреб дитини, встановлення емоційного контакту. Ми визначали актуальні навички дитини в сфері комунікації, і ті, яких вона може набути в найближчий час. В процесі даного етапу ми вивчали в яких умовах живе вихованець, чи задовольняє наявний рівень комунікації його самого, родичів, найближче оточення. З даного етапу можна зробити висновок, що наявний рівень комунікації не задовольняє як самих дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю, так і їх найближче оточення. Вихованці, у яких мовлення значно недорозвинене або повністю відсутнє, прагнуть висловити свої потреби, почуття за допомогою допоміжних засобів комунікації, таких як жести, міміка, звуки, рухи тіла. Можливість спілкування за допомогою невербальних

засобів комунікації має для дітей з помірним та важким ступенем розумової відсталості різноманітне значення: вони можуть висловити свою думку, повідомити про потреби, поділитися емоціями, спитати про щось, висловити протест, відмовитися від чогось. У такому випадку їм не потрібно переходити до таких форм протесту як крик, удари, апатія.

2. Введення піктограм. Переходячи до вивчення піктограм необхідно було вивчити оточуючий предметний світ. Вміння впізнавати і виділяти оточуючі предмети є початковим рівнем, на якому будувалась вся подальша робота з дітьми з помірною та важкою розумовою відсталістю. Вивчення реальних предметів відбувалось через вплив на різноманітні органи чуття, а саме: сприйняття предметів на дотик, визначення кольору, величини, форми, якості поверхні, ваги предметів; визначення смаку та запаху продуктів харчування.

Щоб навчання застосуванню піктограм було успішним, ми дотримувались певної послідовності: спочатку визначили зручні для вихованця способи вираження "так" і "ні", далі формували поняття предметів, осіб, дій, ознак; розвивали навички побудови фраз, речень.

Деякі діти спочатку не висловлювали зрозуміло свою згоду чи відмову, тому необхідно було визначити доступні для дитини форми самовираження понять "так" і "ні". Спосіб вираження "так" чи "ні" приймав різноманітні форми: від простих, таких як рухи головою, рукою, очима, до більш складної – вибір піктограми. В процесі навчання ми створювали різноманітні ситуації, при яких вихованець мав з чимось погодитись чи відмовитись. Питання до дітей були прості за змістом і стосувалися режимних моментів та побутової діяльності, наприклад: Ти хочеш з'їсти яблуко? Ти будеш гратися в м'яч? Хочеш піти на прогулянку? Необхідно постійно ставити дитину перед вибором спочатку із конкретних предметів, а з часом із окремих піктограм, це дозволяє їй впливати на те, що відбувається, розвиває самостійність.

Створення словника дитини починався зі збору піктограм предметів. Спочатку вони позначали предмети з найближчого оточення, наприклад одяг, посуд, предмети зі спальні, класу. Вводячи їх, ми надавали дитині знання і різні враження з теми певного поняття. Навчання і накопичення піктограм в значній мірі залежить від пасивного словникового запасу і рівня розуміння мовлення. Деякі діти з помірною та важкою розумовою відсталістю добре розуміли мовлення, могли вказати на предмети, про які запитували, знали назви дій і ознак, розуміли соціальні ситуації; для них піктограми були додатковими символами предметів, дій. Проте у більшості вихованців навчання використанню піктограм проходило паралельно з навчанням розумінню мовлення: назв предметів, дій, ознак, місць тощо. Засвоєння окремих понять у даної категорії дітей проходило досить повільно, зі значною кількістю повторень (поняття якостей, певних дій, почуттів).

Побудова словника – це тривалий процес надання дитині з помірною чи важкою розумовою відсталістю чергових піктограм, необхідних для комунікації, навчання і формування соціально-побутових навичок. Цей процес починався з простих піктограм конкретних предметів. Спочатку символи позначали предмети повсякденного користування, особливо важливі для дитини, про які вона охоче згадає, наприклад улюблена їжа, одяг, предмет. При введенні нової піктограми ми так організовували заняття, щоб вихованець міг вивчити предмет за допомогою всіх органів чуття. На основі отриманої інформації дитина обирає предмет, піктограма якого має бути введена. Потім проводили детальний аналіз предмету, виділяли його характерні частини, знайомилися з функціями.

Важливим елементом використання піктограм є їх функціональність, тобто можливість застосування у випадку необхідності. Головним у нашому дослідженні було не вивчення чергових піктограм, а формування вмінь ними користуватись: задовольняти свої потреби, отримувати необхідні предмети. Тому весь час навчання передбачав бесіду, а кожна вказівка піктограми розумілась як вислів в діалозі: відповідь, твердження чи запитання. Плануючи хід занять, ми враховували пізнавальний та функціональний аспект піктограм, і використовували певну модель (див.табл. 1).

Таблиця 1.

**Модель занять із введення піктограм
у комунікацію дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю**

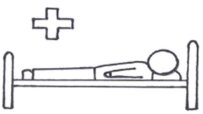
№ з/п	Етап	Вид роботи
1.	Предмет	називання предмету; дії з предметом (доторкання, вказівка, передача, вибір предмету, дії "раз ти, раз я"); пізнання предмету різноманітними органами чуття; збір інформації про предмет
2.	Предмет піктограмою	з наділення предмету піктограмою; вибір предмету і піктограми на основі вказаної назви; вибір піктограми, яка відповідає певному предмету; визначення предмету на основі показаної піктограми;
3.	Піктограма	вибір і використання піктограми у відповідь на питання; вибір і використання піктограми з метою

		отримати необхідну річ, висловити свої потреби.
--	--	---

Створюючи свій словник, вихованець має пізнавати його практичну цінність. Тому, коли він самостійно вкаже на окрему піктограму предмету, дії, якості, – необхідно обов’язково на це відреагувати: назвати поняття, виконати необхідну дію, дати певний предмет. Щоб у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю була можливість використовувати піктограми, у них повинен бути постійний доступ до них. Тому ми пропонуємо піктограми, які найбільш активно використовуються, розмістити в окремі комунікативні таблиці чи зошити. Спочатку в комунікативну таблицю входять піктограми, які позначають життєво необхідні поняття (туалет, пити, їсти, ні/погано, хворий, холодно), а надалі кількість використовуваних піктограм збільшується в зв’язку з вивченням їх значень (див.табл. 2).

Таблиця 2.

**Зразок комунікативної таблиці
для дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю**

 туалет	 пити
 їсти	 ні / погано
 хворий	 холодно

Важливо, щоб з дитиною спілкувався не лише педагог, а й інші діти, тому з піктограмами ознайомлюються всі вихованці групи, незалежно від того, вміють вони говорити чи ні.

3. Закріплення піктограм. Для навчання, уточнення та закріплення піктограм на корекційно-розвивальних заняттях ми використовували наступні види завдань: прикріплення піктограм до оточуючих предметів (часто піктограми на довгий час прикріплюються до предметів, поки дитина не запам'ятає, як вони виглядають); вибір необхідної піктограми з декількох піктограм одного розділу (спочатку з двох піктограм, далі з трьох тощо); малювання вивчених піктограм; порівняння піктограм, визначення спільних і відмінних рис; складання розпорядку дня за допомогою піктограм (вихованець в певній послідовності розкладає піктограми, які відповідають порядку дій – застилати постіль, одягатися, вмиватися, чистити зуби, причісуватися, їсти, вчитися тощо); тематичний стенд (на таких стендах діти можуть побачити піктограми, які відносяться до певного розділу, наприклад: їжа, одяг, меблі, транспорт); віднесення піктограми до певного розділу (дитина має піктограму "шапка", і вона має розмістити її з іншими з цього розділу – пальто, шарф, кофта, штани); об'єднання предмету і дії (перед дитиною розміщуються піктограми, що позначають предмети (яблуко, машина, кофта) і дії (їсти, їхати, одягати), педагог називає предмет, дитині необхідно визначити дію, яка йому відповідає); вибір серед певної кількості піктограм тих, які відносяться до одного тематичного розділу (груша, взуття, каша, ложка, хліб – їжа); вибір фрази, яку назвав педагог (наприклад, "я роблю зарядку", "я чищу зуби", дитина при цьому має показати необхідне); складання фрази за допомогою піктограм ("Я їм", "Я мию", далі "Я їм яблуко", "Я мию руки" тощо).

На третьому етапі нашого дослідження проводився контрольний експеримент, його метою було порівняння результатів анкетування до і після використання піктограм, проведення відповідної корекційно-розвивальної роботи з дітьми з помірною та важкою розумовою відсталістю. Через шість місяців було проведено друге обстеження для визначення динаміки розвитку соціально-побутових навичок у вихованців дитячого будинку для дітей-інвалідів. Протягом цього часу з однією групою дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю, у яких відсутнє мовлення та спостерігався низький рівень розвитку соціально-побутових навичок, проводились корекційно-розвивальні заняття із вивчення та використання піктограм. При роботі з іншими дітьми, на заняттях та у позаурочний час, враховувались індивідуальні особливості сформованості соціально-побутових навичок за результатами констатуючого експерименту. Під час виконання режимних моментів зверталась увага на розвиток тих навичок соціально-

побутового орієнтування, які найгірше сформовані у кожної дитини, і проводилась робота у відповідному напрямку.

Порівняльні результати дослідження сформованості соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю подані в таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати дослідження сформованості соціально-побутових навичок у дітей 6-14 років з помірною та важкою розумовою відсталістю, %

№ з/п	Напрямок дослідження	1 обстеження		2 обстеження	
		сформовані	частково	сформовані	частково
1	Навички прийому їжі	34	22	38	27
2	Навички особистої гігієни	55	25	57	30
3	Навички одягання	57	31	59	35
4	Побутові навички	23	14	27	17

Проаналізуємо результати анкетування дітей 6-14 років з помірною та важкою розумовою відсталістю. За напрямком "Навички прийому їжі" при 1 обстеженні виявлено, що навички їжі і поведінки за столом сформовані у 34% вихованців. За результатами 2 обстеження, яке проводилося через шість місяців, спостерігалось покращення показників і позитивна динаміка розвитку навичок прийому їжі і поведінки за столом (38%).

Формування навичок особистої гігієни проходить досить складно. Середній показник по групі досліджуваних дітей склав 55%. За результатами 2 обстеження спостерігалось деяке зростання показників (57%).

При 1 обстеженні за напрямком "Навички одягання" (вміння одягатися, роздягатися, складати одяг, застібати гудзики, зав'язувати шнурівки тощо) виявлено, що у 57% дітей ці навички сформовані; за результатами 2 обстеження показники зросли і склали 59%.

Найбільш низькі результати спостерігалися в розділі "Побутові навички" (надання допомоги іншим, виконання доручень, роботи по дому тощо), ці навички були сформовані у 23% дітей, у 14% вони були розвинені частково. При 2 обстеженні простежувалась позитивна динаміка розвитку побутової діяльності, середній показник по групі склав 27%.

Результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки: пасивний словник у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю значно перевищує активний, але використання слів з пасивного

словника спостерігається рідко. Це обумовлюється тим, що діти недостатньо володіють їхнім значенням, погано знають властивості певних предметів або властивість, яка позначає слово, асоціюється у них лише з однією характеристикою; використання індивідуальних характеристик сформованості соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю, під час проведення корекційно-розвивальної роботи, сприяє більш успішному формуванню соціально-побутових навичок та переведенню їх у стійкі звички; систематичне пізнання піктограм дозволяє впорядкувати і доповнити наявні знання дітей, розвивати мовленнєву сферу, полегшити формування соціально-побутових навичок; вивчення піктограм всіма дітьми групи, а не лише тими, у яких значно недорозвинуте або повністю відсутнє мовлення, сприяє розвитку розуміння та взаємодопомоги у колективі вихованців.

This article describes the results of the features of the system icons in the formation of social-home skills in children with moderate and hard mental backwardness.

Keywords: icons, social-home skills, children with moderate and hard mental backwardness.

Отримано 06. 12.2010 р.